

НОВІТНІ ЧАСИ

УДК 94 (477) «1914/1917» : 373.5

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2026.3.449>

*Olena Syniavska**

TRANSFORMATION OF THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF MALE GYMNASIUMS IN THE KYIV EDUCATIONAL DISTRICT DURING THE FIRST WORLD WAR

Abstract: The article examines the impact of the First World War on the transformation of the educational environment of male gymnasiums within the Kyiv Educational District between 1914 and 1917. The study aims to analyse changes in the educational process, forms of civic engagement, and practices of patriotic mobilisation among students under wartime conditions. The source base includes reports of the Trustee of the Kyiv Educational District for 1914-1916, materials from pedagogical periodicals, and memoirs of contemporaries.

The study demonstrates that the First World War significantly affected the functioning of secondary educational institutions, leading to changes in the organisation of the educational process, extracurricular activities, and student participation in public initiatives. During the initial stage of the war, patriotic enthusiasm and a romanticised perception of military events prevailed among gymnasium students. These attitudes manifested themselves in volunteer aspirations, the spread of military-sports activities, and participation in youth organisations with military-oriented programmes. The article shows that involvement in charitable campaigns, assistance to wounded soldiers, sanitary units, brotherhoods of mercy, and student labour brigades became an important element of the wartime socialisation of young people.

It is established that wartime circumstances resulted in the evacuation of certain educational institutions, a decline in student enrolment, the use of school premises for military purposes, and increased attention to physical and military-patriotic education. The educational environment of male gymnasiums in the Kyiv Educational District became an important space where state policies, social needs, and youth activism interacted. The war acted as a significant catalyst for its transformation. It is argued that wartime conditions contributed to the formation of new behavioural models among students, strengthened their civic engagement, and expanded the social and educational functions of schools. At the same time, the wartime experience demonstrated the ability of educational institutions to adapt to extraordinary circumstances while combining educational, pedagogical, and social-mobilisation functions.

Keywords: First World War, male gymnasiums, educational process, everyday life, patriotic education, civic engagement, education, government policy, development, military and physical training

* *Syniavska Olena* – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Philosophy, Political Science, Psychology and Law, Odesa State Academy of Civil Engineering and Architecture (Odesa, Ukraine); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7247-3590>; e-mail: ol.syniavska@gmail.com

Олена Синявська*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЧОЛОВІЧИХ ГІМНАЗІЙ КИЇВСЬКОГО НАВЧАЛЬНОГО ОКРУГУ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація: У статті досліджено вплив Першої світової війни на трансформацію освітнього середовища чоловічих гімназій Київського навчального округу впродовж 1914–1917 рр. Метою дослідження є аналіз змін у навчально-виховному процесі, формах громадської активності та практиках патріотичної мобілізації учнівської молоді в умовах воєнного часу. Джерельну основу роботи становлять звіти попечителя Київського навчального округу за 1914–1916 рр., матеріали педагогічної періодики та мемуарні свідчення сучасників.

Встановлено, що Перша світова війна суттєво вплинула на функціонування середніх навчальних закладів, зумовивши зміни в організації освітнього процесу, виховній роботі та повсякденних практиках учнів. На початковому етапі війни серед гімназистів переважали патріотичне піднесення та романтизоване сприйняття воєнних подій, що знаходило прояв у добровольчих настроях, поширенні військово-спортивних занять і діяльності молодіжних організацій воєнізованого спрямування. Показано, що важливим елементом воєнної соціалізації учнів стала їхня участь у благодійних акціях, допомозі пораненим військовослужбовцям, роботі санітарних загонів, братств милосердя та трудових дружин.

З'ясовано, що воєнні обставини спричинили евакуацію окремих навчальних закладів, скорочення контингенту учнів, використання гімназійних приміщень для військових потреб і посилення уваги до фізичного та військово-патріотичного виховання молоді. Освітнє середовище чоловічих гімназій Київського навчального округу стало важливим простором взаємодії державної політики, суспільних потреб і молодіжної активності, а війна виступила визначальним чинником його трансформації. Доведено, що воєнний чинник сприяв формуванню нових моделей поведінки учнівської молоді, посиленню її громадської залученості та розширенню виховних функцій школи. Водночас досвід воєнного часу засвідчив здатність освітніх інституцій адаптуватися до надзвичайних умов, поєднуючи освітні, виховні та суспільно-мобілізаційні функції.

Ключові слова: Перша світова війна, чоловічі гімназії, освітній процес, повсякденне життя, патріотичне виховання, громадська діяльність, освіта, урядова політика, розвиток, військово-спортивна підготовка

* Синявська Олена Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії, політології, психології та права Одеської державної академії будівництва та архітектури (Одеса, Україна);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7247-3590>; e-mail: ol.syniavska@gmail.com

Вступ. Перша світова війна стала наймасштабнішим потрясінням початку 20 ст., вплинувши на всі сфери суспільного життя. Воєнні дії, мобілізаційні кампанії, економічні труднощі та посилення державного контролю спричинили суттєві зміни у діяльності освітніх установ Російської імперії. Школа в умовах війни виконувала не лише освітню, а й важливу виховну функцію, перетворюючись на інструмент патріотичної мобілізації та формування лояльності до держави. Особливого значення ці процеси набули у чоловічих гімназіях, учні яких розглядалися владою як майбутні службовці, офіцери та представники освічених верств суспільства. Воєнні події вплинули не лише на організацію навчально-виховного процесу, а й на повсякденні практики молоді, форми її громадської активності, світоглядні орієнтири та ставлення до держави, війни і військової служби.

Одним із найбільших освітніх центрів Російської імперії був Київський навчальний округ, до складу якого входили десятки чоловічих гімназій. Події Першої світової війни суттєво позначилися на їхній діяльності, спричинивши зміни в організації навчального процесу, системі виховної роботи та залученні учнів до різноманітних форм громадського служіння. Вивчення цих процесів дозволяє простежити механізми впливу війни на освітнє та молодіжне середовище початку 20 ст.

Метою статті є дослідження впливу Першої світової війни на освітнє середовище чоловічих гімназій Київського навчального округу через аналіз основних змін у навчально-виховному процесі, громадській активності та практиках патріотичної мобілізації учнівської молоді впродовж 1914-1917 рр.

Огляд літератури та джерел. Проблематика впливу Першої світової війни на освітнє середовище та повсякденне життя учнівської молоді не належить до числа ґрунтовно розроблених в українській історіографії. Натомість окремі аспекти цієї теми розглядалися в межах досліджень історії повсякденності, освіти, дитинства та молодіжних рухів початку 20 ст. Важливе значення для розуміння соціокультурних трансформацій воєнного часу мають дослідження, присвячені повсякденному життю населення України у роки Першої світової війни. Так, дослідниця О. Вільшанська¹ проаналізувала зміни у суспільних настроях, побутових практиках і громадській активності населення, окресливши загальний контекст функціонування українського суспільства в умовах війни. Ставлення до війни та еволюція світогляду різних верств суспільства у контексті воєнного часу висвітлені в дослідженні історика В. Милька². Водночас учнівська молодь та освітні заклади не стали окремим предметом у цих дослідженнях. У статті І. Калініна³ висвітлюється розвиток чоловічих гімназій міста Києва до 1917 р., але акцент зроблений на структурних змінах та адміністративному складі навчальних закладів.

Серед досліджень про повсякдення учнівської молоді особливе місце займає праця А. Кайського⁴, присвячена дитячому добровольчому руху в роки Першої світової війни. На основі газетних матеріалів, листів і свідчень сучасників автор висвітлює численні випадки

¹ Вільшанська О.Л. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни. *Український історичний журнал*. 2004. № 4. С. 57-70.

² Милько В. Сприйняття Великої війни населенням українських губерній (1914-1917 рр.). *Краєзнавство*. 2020. № 1-4. С. 14-23. DOI: <https://doi.org/10.15407/kraieznavstvo2020.01-04.014>

³ Калінін І. Гімназії м. Києва, місцеперебування та розвиток до 1917 р. *Грааль науки*. 2025. № 59. С. 942-957. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.10.2025.111>

⁴ Кайский А. Дети на войне. Петроград: Тип. Т-ва А.С. Суворина «Новое время», 1915. 63 с.

втеч дітей і підлітків до діючої армії, їхню участь у військових і допоміжних службах. Разом з тим робота має виразне пропагандистське спрямування, характерне для публіцистики воєнного часу, що зумовлює необхідність критичного ставлення до наведених відомостей.

Спогади І. Ільїнського⁵ та Д. Ліхачова⁶ дозволяють реконструювати атмосферу навчання у дореволюційній гімназії, особливості учнівського побуту, настрої та поведінкові практики молоді в роки війни. Вони відображають характерне для початкового періоду війни романтизоване сприйняття воєнних подій, захоплення військовою тематикою та прагнення наслідувати героїчні зразки поведінки. Мемуарна праця В. Шульгіна⁷, який є безпосереднім учасником подій, відтворює атмосферу воєнного часу, суспільні настрої, кризи імперської системи та трансформацію політичної свідомості еліт. Окремі фрагменти дозволяють простежити загальну динаміку морально-психологічного стану населення. Визначаючи цінність вказаних мемуарів як історичного джерела, водночас варто зауважити, що вони потребують критичного аналізу з огляду на політичні погляди авторів та історичний контекст публікацій.

Попри наявність опублікованих праць, присвячених повсякденності воєнного часу, фізичному вихованню молоді та дитячому добровольчому руху, вплив Першої світової війни на освітнє середовище чоловічих гімназій Київського навчального округу досі не став предметом спеціального дослідження. Недостатньо вивченими залишаються питання громадської активності учнів, трансформації навчально-виховного процесу, особливостей сприйняття війни гімназистами та ролі освітніх інституцій у формуванні патріотичних настроїв молоді.

Основним джерелом для реконструкції діяльності чоловічих гімназій в умовах Першої світової війни стали звіти попечителя Київського навчального округу за 1914–1916 рр.⁸ Ці документи містять значний масив статистичних даних та інформації про повсякденне функціонування навчальних закладів у воєнний період: чисельність учнів, їхню участь у благодійних і громадських ініціативах, організацію військово-спортивної підготовки, діяльність трудових дружин, наслідки евакуації навчальних закладів, а також зміни в організації навчально-виховного процесу. Важливим джерелом є опубліковані нормативні документи, зокрема, Положення про діяльність організації юних розвідників при Київському навчальному окрузі⁹. Суттєво доповнюють дослідження педагогічні часописи періоду Першої світової війни, на сторінках яких відображено офіційні освітні практики, суспільні настрої та дискусії щодо виховання молоді в умовах воєнного часу.

Формування патріотичних настроїв і воєнна мобілізація учнівської молоді. Початок Першої світової війни суттєво вплинув на діяльність чоловічих гімназій Київського навчального округу. Воєнні дії, мобілізація населення та загальна мілітаризація суспільства позначилися не лише на організації навчально-виховного процесу, а й на світогляді та поведінкових практиках учнівської молоді.

⁵ Ильинский И.В. Сам о себе. Москва: Издательство Всероссийского театрального общества, 1961. 372 с.

⁶ Лихачев Д.С., Благово Н.В., Белодубровский Е.Б. Школа на Васильевском: Книга для учителя. Москва: Просвещение, 1990. 159 с.

⁷ Шульгин В. Годы. Дни. 1920 год. Москва: Новости, 1990. 832 с.

⁸ Отчеты попечителя Киевского учебного округа о состоянии мужских гимназий и прогимназий за 1889–1916 года. Киев: Тип. И.Н. Кушнерев и К, 1890–1917.

⁹ Положение об организации разведчиков при Киевском учебном округе. Киев. Тип. И.Н. Кушнерев и К, 1915. 8 с.

Одним із перших кроків держави стало посилення патріотичного виховання у навчальних закладах. У серпні 1914 р. Міністерство народної освіти видало низку розпоряджень, відповідно до яких у школах і гімназіях проводилися урочисті молебні. Поряд із церковними заходами організовувалися тематичні лекції, урочисті зібрання та патріотичні вечори, покликані формувати в учнів лояльність до держави та підтримку воєнних зусиль уряду¹⁰.

Початок війни супроводжувався значним патріотичним піднесенням у суспільстві. Сучасники відзначали високий рівень громадської мобілізації населення незалежно від соціального походження чи політичних поглядів¹¹. Особливо помітно ці настрої проявилися серед молоді, яка сприймала воєнні події крізь призму поширених у тогочасній культурі уявлень про військову доблесть, жертвовність і громадянський обов'язок. Для багатьох гімназистів війна асоціювалася з можливістю проявити мужність, здобути суспільне визнання та долучитися до захисту держави¹².

Значний вплив на формування таких настроїв справляла преса. Учні активно стежили за повідомленнями з фронту, обговорювали перебіг бойових дій і збирали інформацію про воєнні операції. У навчальних закладах з'являлися карти театрів воєнних дій, на яких позначалися зміни лінії фронту, а серед учнівської молоді зростав інтерес до літератури з військової історії. Таким чином війна поступово ставала важливою складовою повсякденного життя гімназистів.

Особливості сприйняття воєнних подій учнівською молоддю яскраво відображені у мемуарних джерелах. Для багатьох підлітків війна поставала не як трагедія з її людськими втратами та руйнуваннями, а як романтизована пригода, сповнена героїзму та самопожертви. Показовими у цьому контексті є спогади І. Ільїнського, який згадував, що гімназисти поспішали зустрічати санітарні потяги з пораненими військовослужбовцями, сприймаючи війну як масштабну та захопливу подію¹³. Подібне сприйняття значною мірою пояснювалося відсутністю реального досвіду війни та домінуванням офіційної патріотичної риторики у суспільному просторі.

Поширення романтизованого образу війни сприяло виникненню серед молоді прагнення безпосередньо долучитися до бойових дій. Одним із проявів цього явища стали численні випадки втеч учнів на фронт. За даними звітів попечителя Київського навчального округу, із чоловічих гімназій вибуло 327 учнів, що становило близько 1,3% від загальної кількості гімназистів. Переважна більшість таких випадків відбувалася без відома батьків та адміністрації навчальних закладів. Тривала відсутність учнів негативно позначалася на навчальному процесі та нерідко ставала причиною академічних труднощів після повернення до гімназії¹⁴.

Незважаючи на офіційні заборони, окремим утікачам вдавалося дістатися фронту та певний час перебувати у діючій армії. За свідченнями сучасників, частина підлітків

¹⁰ Циркуляри Міністерства народного просвещения. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1914. Ч. 53 (№ 10). С. 72.

¹¹ Шульгин В. Годы... С. 375.

¹² Вільшанська О.Л. Повсякденне життя... С. 57.

¹³ Ильинский И.В. Сам о себе... С. 40.

¹⁴ Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии гимназий и прогимназий за 1916 год. Киев: Типография Т-ва И.Н. Кушнерев и К, 1917. С. 35-36.

виконувала допоміжні функції: доставляла боеприпаси, виконувала доручення військовослужбовців або брала участь у розвідувальній діяльності. Відповідно до чинних розпоряджень, після виявлення таких випадків неповнолітніх повертали за місцем проживання. Проте багато з них прагнули знову потрапити до військових частин, розглядаючи службу як прояв особистої відданості державі та виконання громадянського обов'язку¹⁵.

Масштаби цього явища привертали увагу тогочасної преси. Якщо на початку війни втечі дітей на фронт мали поодинокий характер, то згодом вони набули більшого поширення. У публікаціях воєнного часу зазначалося, що до армії намагалися потрапити не лише старшокласники, а й діти молодшого віку¹⁶. Подібні настрої були проявом поширення воєнно-патріотичної риторики у суспільстві та її впливу на учнівське середовище.

Одним із наслідків мілітаризації суспільного життя стало поширення серед гімназистів військово-спортивних форм дозвілля. Під впливом повідомлень із фронту старшокласники організовували так звані «потішні загони», у межах яких опановували елементи стрійової та початкової військової підготовки. Для проведення занять інколи залучалися відставні військовослужбовці. Захоплення військовою тематикою нерідко виходило за межі дитячих ігор: учні зверталися до адміністрації навчальних закладів із проханнями дозволити їм вступити до армії добровольцями або організувати повноцінну військову підготовку¹⁷.

У роки війни прагнення молоді долучитися до військової служби поступово набувало більш організованих форм. Насамперед це стосувалося учнів старших класів, які розглядали військову кар'єру як можливість безпосередньої участі у воєнних подіях¹⁸. Частина гімназистів залишала навчання для вступу до армії, інші прагнули продовжити освіту у військових училищах. Ці настрої посилювалися повідомленнями преси про достроковий випуск гімназистів та їх подальше направлення до юнкерських училищ у зв'язку зі значними втратами офіцерського корпусу на фронті. З огляду на суспільний запит та потреби воєнного часу, військове міністерство у 1915 р. дозволило приймати до військових училищ осіб, які завершили шестикласний курс гімназії, а Міністерство народної освіти надало можливість учням старших класів складати дострокові випускні іспити¹⁹. У такий спосіб держава прагнула залучити освічену молодь до поповнення кадрового складу армії.

Найбільш інституціоналізованою формою залучення учнівської молоді до воєнно-патріотичного виховання стало створення у 1915 р. організації «Юні розвідники» Київського навчального округу²⁰. Відповідно до положення про організацію, її основною метою визначалося виховання молоді як «гідних громадян» і майбутніх захисників держави. Діяльність організації поєднувала елементи фізичного виховання, дисциплінарної підготовки, колективної самоорганізації та патріотичного виховання. Підтримка «Юних розвідників» з боку адміністрації навчальних закладів і керівництва навчального округу

¹⁵ Вільшанська О.Л. Повсякденне життя... С. 57.

¹⁶ Кайский А. Дети на войне... С. 13.

¹⁷ Лихачев Д.С., Благово Н.В., Белодубровский Е.Б. Школа на Васильевском... С. 63–64.

¹⁸ Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии гимназий и прогимназий за 1914 год. Киев: Типография Т-ва И.Н. Кушнерев и К, 1915. С. 49.

¹⁹ Из хроники народного образования. Вестник воспитания. 1915. № 9. С. 107.

²⁰ Положение об организации разведчиков при Киевском учебном округе... С. 3–8.

засвідчує прагнення держави використовувати молодіжні організації як важливий інструмент політичної соціалізації та формування лояльності до існуючого державного ладу. В умовах війни подібні ініціативи розглядалися як один із засобів підготовки молодого покоління до майбутньої військової служби та громадської діяльності.

Разом із тим у педагогічному середовищі поступово зростало усвідомлення ризиків надмірної мілітаризації дитячого середовища. На сторінках педагогічної періодики наголошувалося, що патріотичні почуття учнів заслуговують на підтримку, однак повинні поєднуватися з реалістичним розумінням власних можливостей і вікових обмежень. У зв'язку з цим педагоги дедалі частіше закликали спрямовувати активність молоді не на безпосередню участь у бойових діях, а на суспільно корисну діяльність у тилу²¹.

Навчальний процес і громадська активність учнів в умовах воєнного часу. Воєнні дії, мобілізація населення та потреби армії зумовили необхідність пристосування освітніх закладів до нових суспільних умов. У результаті змін зазнали як організація навчального процесу, так і зміст виховної роботи з учнями.

Однією з найбільш відчутних проблем стала евакуація навчальних закладів із прифронтових районів. Частина гімназій Київського навчального округу була тимчасово переведена в інші місцевості, що негативно позначилося на стабільності освітнього процесу. Водночас значна кількість учнів не супроводжувала евакуйовані навчальні заклади та залишалася за місцем проживання. Причинами цього були як складне матеріальне становище родин, так і небажання батьків відправляти дітей далеко від дому в умовах воєнного часу.

Згідно зі звітами попечителя Київського навчального округу, лише протягом 1915 р. з чотирнадцяти евакуйованих гімназій вибуло 3 609 учнів. Значна частина з них припинила навчання через неможливість продовжувати освіту в новому місці перебування навчального закладу. Особливо показовою була ситуація з евакуйованими до інших міст київськими гімназіями, більшість учнів яких залишилася у Києві²².

Наслідки евакуації відчувалися і після повернення навчальних закладів до місць постійного розташування. Так, у 1916 р. після відновлення діяльності Київської третьої, четвертої та сьомої гімназій значна кількість учнів не повернулася до навчання. Водночас окремі заклади втратили сотні вихованців: із Київської другої гімназії вибув 191 учень, а з Київської п'ятої – 296 учнів. Київська Лісова гімназія взагалі не функціонувала до листопада 1916 р., що також вплинуло на чисельність її учнівського контингенту²³.

Війна позначилася і на повсякденній організації навчального процесу. Педагоги відзначали зростання кількості пропусків занять, що було пов'язано не лише з евакуацією або переміщенням населення, а й зі складним матеріальним становищем багатьох родин. У звітах адміністрації згадуються випадки, коли учні не могли регулярно відвідувати заняття через нестачу одягу, взуття або інших необхідних речей.

Додаткові труднощі виникали через використання приміщень навчальних закладів для потреб військового відомства. У низці міст гімназійні будівлі або їх окремі приміщення

²¹ Участие средней школы в обороне страны и военных нуждах. *Вестник воспитания*. 1915. № 4. С. 163.

²² Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии гимназий и прогимназий за 1915 год. Киев: Типография Т-ва И.Н. Кушнерев и К, 1916. С. 34.

²³ Отчет попечителя Киевского учебного округа... за 1916 год. С. 38.

передавалися під шпиталі, лазарети й інші військові установи. Це змушувало адміністрацію змінювати графіки занять, шукати тимчасові приміщення або переносити початок навчального року²⁴.

Водночас війна сприяла перегляду виховних пріоритетів середньої школи. Одним із напрямів такої трансформації стало посилення уваги до фізичного виховання та допризовної підготовки молоді. Вже у перші роки війни спортивні заняття почали розглядатися не лише як засіб фізичного розвитку учнів, а й як елемент підготовки майбутніх військовослужбовців. У молодіжному середовищі поширювалися уявлення про необхідність виховання фізично витривалого, дисциплінованого та морально стійкого громадянина. Спортивні заняття дедалі частіше пов'язувалися з готовністю до служіння державі та виконання військового обов'язку. Ці настрої знайшли відображення і на сторінках учнівської періодики, де фізична підготовка розглядалася як необхідна умова зміцнення нації в умовах війни²⁵.

Подальший розвиток цього напрямку пов'язаний із діяльністю військово-спортивних комітетів, створених у 1915-1916 рр., навчальні програми яких передбачали регулярні заняття з гімнастики, бігу, стрийової підготовки, ходьби, лазіння й ознайомлення з основами військової служби. Прагнення залучити молодь до підтримки армії поширювалося і на позаурочну діяльність. У 1915 р. Міністерство народної освіти рекомендувало навчальним закладам залучати учнів до виготовлення окремих предметів військового спорядження²⁶. Під час уроків ручної праці й у позанавчальний час школярі виготовляли держак для лопат і сокир, ящики для боеприпасів, траншейні перископи й інші предмети, необхідні для фронту. Такі практики розглядалися як важливий прояв патріотичного виховання та практичного служіння державі.

У період Першої світової війни учнівська молодь активно залучалася до різноманітних форм громадської та благодійної діяльності. Педагогічна спільнота розглядала таку діяльність, з одного боку, як спосіб підтримки армії та населення в умовах війни, а з другого – як важливий елемент виховання громадянської відповідальності, дисципліни та суспільної солідарності. На сторінках педагогічної періодики наголошувалося, що в умовах війни молоде покоління може принести державі значну користь через участь у благодійних і громадських ініціативах²⁷.

Важливим напрямом діяльності учнів стали благодійні заходи, які проводилися практично в усіх чоловічих гімназіях Київського навчального округу. Силами учнів організовувалися літературно-музичні вечори, концерти, вистави й інші культурні заходи, під час яких збиралися пожертви на користь поранених військовослужбовців, шпиталів і благодійних організацій²⁸. Такі ініціативи не лише забезпечували матеріальну підтримку потреб воєнного часу, а й сприяли формуванню в учнів навичок самоорганізації та колективної діяльності.

²⁴ Отчет попечителя Киевского учебного округа... за 1915 год... С. 45.

²⁵ Кайский А. Дети на войне... С. 61-62.

²⁶ Циркуляры Министерства народного просвещения. Журнал Министерства народного просвещения. 1915. Ч. 58 (№ 9). С. 116.

²⁷ Ивановский В.В. Патриотическое чувство. Журнал Министерства народного просвещения. 1914. Ч. 53 (№ 10). С. 172-173.

²⁸ Отчет попечителя Киевского учебного округа... за 1915 год... С. 39-41.

Водночас адміністрація навчальних закладів прагнула поєднати благодійну діяльність із виховною роботою. Для учнів організовувалися спеціальні лекції та публічні читання, присвячені міжнародному становищу, слов'янському питанню та причинам війни²⁹. Їхньою метою було не лише інформування молоді про перебіг подій, а й формування визначених державою уявлень про зміст і значення воєнного конфлікту.

Особливого поширення набула допомога пораненим військовослужбовцям. У чоловічих гімназіях створювалися санітарні загони та групи братів милосердя, учасники яких залучалися до догляду за пораненими у шпиталях і лазаретах. Учні допомагали переносити поранених, чергували в медичних закладах, брали участь у зборі необхідних речей і коштів. Участь гімназистів у роботі шпиталів була пов'язана також із тим, що значна кількість навчальних приміщень у перші роки війни використовувалася для розміщення поранених військовослужбовців. Через це початок навчального року в окремих закладах відкладався, а заняття нерідко проводилися у пристосованих приміщеннях. Попри виникнення додаткових організаційних труднощів, учнівська молодь активно долучалася до діяльності створених при шпиталях благодійних структур³⁰.

Одним із найбільш показових проявів громадської активності гімназистів стало створення учнівських трудових дружин. Їхня поява була безпосередньо пов'язана з мобілізацією значної кількості чоловічого населення та гострою нестачею робочої сили у сільському господарстві. Основним завданням дружин було надання допомоги родинам мобілізованих під час проведення сезонних польових робіт.

За даними звітів попечителя Київського навчального округу, улітку 1916 р. трудові дружини діяли в багатьох навчальних закладах округу. Зокрема, у Білоцерківській гімназії до складу дружин увійшли 29 учнів старших і середніх класів, які протягом липня надали допомогу 57 родинам і зібрали врожай із площі 45 десятин. У Жмеринській гімназії 17 учнів забезпечили проведення польових робіт на площі 14,5 десятини та допомогли 25 сім'ям військовослужбовців. Особливо масштабною була діяльність учнів Чернігівської гімназії, де функціонували дві трудові дружини загальною чисельністю 61 учень. Їхніми зусиллями було проведено сінокіс на площі 200 десятин луків і завантажено на пароплав понад 10 тис. пудів сіна. Учні Пирятинської гімназії надали допомогу 14 родинам мобілізованих, здійснивши збирання врожаю зернових культур на площі 27 десятин³¹.

Діяльність трудових дружин засвідчила високий рівень залучення учнівської молоді до вирішення актуальних соціально-економічних проблем воєнного часу. З одного боку, їхня праця частково компенсувала нестачу робочої сили, спричинену мобілізацією чоловічого населення, а з іншого – сприяла формуванню у гімназистів навичок громадського служіння, колективної відповідальності та практичної допомоги суспільству.

Висновки. Перша світова війна стала важливим чинником трансформації освітнього середовища чоловічих гімназій Київського навчального округу. Воєнні події вплинули не лише на організацію навчального процесу, а й на систему виховання, форми громадської активності учнів та їхні світоглядні орієнтири. Освітній простір дедалі більше інтегрувався у процеси суспільної мобілізації, набуваючи нових функцій, пов'язаних із підтримкою державної політики та воєнних потреб.

²⁹ Отчет попечителя Киевского учебного округа... за 1914 год... С. 45-47.

³⁰ Ibid. С. 27.

³¹ Отчет попечителя Киевского учебного округа... за 1916 год... С. 42-49.

Встановлено, що на початковому етапі війни серед учнівської молоді переважали патріотичне піднесення та романтизоване сприйняття воєнних подій. Під впливом офіційної пропаганди, преси та шкільного виховання значна частина гімназистів виявляла прагнення до особистої участі у війні, що знаходило прояв у добровольчих настроях, втечах на фронт, поширенні військово-спортивних занять і діяльності молодіжних організацій воєнізованого спрямування. Водночас педагогічна спільнота поступово переорієнтувала молодіжну активність із безпосередньої участі у військових діях на суспільно корисну працю в тилу.

Війна суттєво вплинула і на функціонування самих навчальних закладів. У цьому аспекті освітнє середовище вимушено було підлаштовувати своє повсякдення під воєнні потреби. Евакуація гімназій, скорочення контингенту учнів, використання навчальних приміщень для потреб військового відомства, а також погіршення матеріального становища окремих родин ускладнювали організацію освітнього процесу. Одночасно відбувалося посилення військово-патріотичного та фізичного виховання, що знайшло відображення у розвитку допризовної підготовки та військово-спортивних практик.

Одним із ключових елементів воєнної соціалізації учнівської молоді стала громадська діяльність, яка в умовах Першої світової війни перетворилася на важливу складову освітнього середовища. Учні чоловічих гімназій активно долучалися до благодійних акцій, допомоги пораненим військовослужбовцям, роботи санітарних загонів. Особливого поширення набули учнівські трудові дружини, діяльність яких сприяла підтримці родин мобілізованих і частковому подоланню нестачі робочої сили у сільському господарстві. Участь у цих ініціативах формувала практики громадянської відповідальності та суспільної солідарності.

Таким чином, освітнє середовище чоловічих гімназій Київського навчального округу в роки Першої світової війни стало важливим простором взаємодії державної політики, суспільних потреб і молодіжної активності. Воєнний чинник сприяв формуванню нових моделей поведінки учнівської молоді, посиленню її громадської залученості та розширенню виховних функцій школи. Водночас досвід воєнного часу засвідчив здатність освітніх інституцій адаптуватися до надзвичайних умов, поєднуючи освітні, виховні та суспільно-мобілізаційні функції.

Заява про відсутність конфлікту інтересів. Авторка підтверджує відсутність будь-якого реального чи потенційного конфлікту інтересів, зокрема фінансового, інституційного або особистого характеру, що міг би вплинути на підготовку, рецензування та публікацію цієї статті.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Из хроники народного образования. *Вестник воспитания*. 1915. № 4. С. 104-109.

Ильинский И.В. Сам о себе. Москва: Издательство Всероссийского театрального общества, 1961. 372 с.

Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии гимназий и прогимназий за 1914 год. Киев: Типография Т-ва И.Н. Кушнерев и К, 1915. 627 с.

Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии гимназий и прогимназий за 1915 год. Киев: Типография Т-ва И.Н. Кушнерев и К, 1916. 598 с.

Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии гимназий и прогимназий за 1916 год. Киев: Типография Т-ва И.Н. Кушнерев и К, 1917. 585 с.

Положение об организации разведчиков при Киевском учебном округе. Киев: Тип. И.Н. Кушнерев и К, 1915. 8 с.

Участие средней школы в обороне страны и военных нуждах. *Вестник воспитания*. 1915. № 9. С. 158-174.
Циркуляри Министерства народного просвещения. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1914. Ч. 53 (№ 10). С. 72-116.
Циркуляри Министерства народного просвещения. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1915. Ч. 59 (№ 9). С. 15-22.
Шульгин В. Годы. Дни. 1920 год. Москва: Новости, 1990. 832 с.

Література

Вільшанська О.Л. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни. *Український історичний журнал*. 2004. № 4. С. 57-70.
Ивановский В.В. Патриотическое чувство. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1914. Ч. 53 (№ 10). С. 165-212.
Кайский А. Дети на войне. Петроград: Тип. А.С. Суворина «Новое время», 1915. 63 с.
Калінін І. Гімназії м. Києва, місцеперебування та розвиток до 1917 р. *Грааль науки*. 2025. № 59. С. 942-957.
DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.10.2025.111>
Лихачев Д.С., Благово Н.В., Белодубровский Е.Б. Школа на Васильевском: Книга для учителя. Москва: Просвещение, 1990. 159 с.
Милько В. Сприйняття Великої війни населенням українських губерній (1914-1917 рр.). *Краєзнавство*. 2020. № 1-4. С. 14-23. DOI: <https://doi.org/10.15407/kraieznavstvo2020.01-04.014>

Перше надходження – 14.06.2026
Прийнято до друку – 07.07.2026
Оприлюднено на сайті – 31.07.2026